

IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS DIGITAL TRANSFORMATION (ANALYSIS OF TODAY'S SITUATION IN UKRAINE)

Halyna Lukianova

Doctor of Law, Associate professor
Associate professor of the Department of
Administrative and Informational Law
Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
lukianova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1109-9299>

Mariya Havryltsiv

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
General Legal Disciplines
Institute of Law,
Lviv State University of Internal Affairs
marikeni777@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6735-7181>

Анотація. Стрімкий розвиток технологічних інновацій, зміни в усталених міжлюдських відносинах, виникнення нових форм ведення бізнесу, розвиток інформаційних систем та збільшення частки онлайн-життя людини в сучасному соціумі неабияким чином впливають на щораз зростаючі виклики для права, як соціального регулятора та юридичної практики в цілому. Такі важливі цінності як свобода, справедливість, верховенство права та права людини закономірно постають перед обличчям численних новітніх загроз, а їх захист потребує вироблення нових юридичних механізмів їх охорони та захисту.

У сучасній науковій юридичній літературі значна увага приділяється дослідженню проблем впливу цифрових технологій на права людини та розвиток демократичних інститутів влади та суспільства. Ці технології відкривають принципово нові можливості для оптимізації діяльності держави з метою захисту основних прав і свобод людини та громадянина, суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки сучасної держави.

Питанням забезпечення і захисту прав людини та проблематиці їх здійснення в сучасному світі присвячено наукові дослідження представників теорії та філософії права, конституційного, цивільного, кримінального та інших галузей права, зокрема такими вченими як А. Береза, О. Бринцев, О. Броневицька, М. Гаврильців, Д. Гудима, Т. Дудаш, М. Козюбра, Є. Литвинов, П. Рабінович, О. Петришин, П. Пушкар, М. Савчин та інші. Проблемам визначення сутності четвертого покоління прав людини, та, зокрема,

інформаційних прав присвятили свої праці О. Барабаш, Ю. Дмитрієва, О. Калітенко, Р. Калюжний, М. Коваль, О. Кушніренко, Н. Мушак, Н.Ткачук і ін. Попри чималу кількість праць, не втрачає своєї актуальності питання визначення ролі та особливостей реалізації інформаційних прав людини в умовах технологічного прогресу.

Вступ. Як видається, аналіз впливу цифрових технологій на права людини та розвиток демократії потребує системного аналізу двох аспектів. Перший обумовлений генезою розвитку технічного прогресу та юридичне оформлення його досягнень. Другий – відображає тенденції цифрового розвитку на міжнародному та національному рівнях. Він пов'язаний з глобальним виміром технологічних явищ, що розглядаються: вплив комп'ютерних мереж на людину іноді піддає її права негативному впливу.

У світлі цих двох підходів можна сформулювати *мету* наукової статті, яка полягає у комплексному аналізі двох ключових питань: по-перше, як розвиваються традиційні права людини під впливом технологічних інновацій; по-друге, яка генеза зародження і розвитку цифрових прав людини.

Вплив цифрових технологій на права людини: вітчизняний досвід та міжнародні стандарти.

Швидкий розвиток та використання цифрових технологій, їх активне впровадження в різні сфери суспільного життя породжують потребу в сутнісно і якісно оновленому підході до розуміння низки правових норм, що на сучасному етапі регулюють реалізацію конституційних прав людини. В умовах цифрової трансформації ці питання набувають дедалі більшої актуальності особливо сьогодні – під час пандемії COVID-19, коли, з одного боку, держава, вживаючи запобіжні заходи поширенню інфекції, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, змушена обмежувати деякі права людини, а, з іншого боку, існує необхідність оптимізації механізму реалізації прав людини шляхом надання можливості їх здійснення, у тому числі й у цифровому форматі. Зокрема, право на освіту, на працю, на підприємницьку діяльність, на судовий захист, на участь у виборах та референдумах, на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та ін. в умовах цифрової трансформації отримують зовсім інше розуміння механізму реалізації та супроводжуються пробільністю правового регулювання. Тому проблема конституціоналізації цифрових прав людини набуває актуальності в умовах цифрової трансформації та недосконалості правового регулювання¹.

Інтеграція цифрових технологій у всі напрямки та види юридичної діяльності має безперечні переваги завдяки можливостям, які відкриває використання таких технологій. Водночас поняття «цифрові права» не визначено в законодавстві України, але згадується в низці міжнародних актів і деяких національних програмних документах².

¹ Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права* 2020. №2. С. 129.

² Берназюк О. О. Напрями застосування та види цифрових технологій у праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(19). 2017. С. 35.

Термін «інформаційні права людини» не набув особливого поширення на міжнародному рівні. Самі інформаційні відносини виникають у всіх сферах життя і діяльності людини чи суспільства. Конкретні інформаційні відносини та інформаційні права можна практично завжди віднести до однієї із сфер життєдіяльності чи відповідної групи прав – особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних. Отже, виокремлення інформаційних прав здійснюється поза межами загальноприйнятої класифікації прав людини за сферами і зумовлене значною суспільною роллю інформаційно-комунікаційних технологій та особливостями інформаційного суспільства. В англомовних джерелах за подібними критеріями виділяються цифрові права і свободи людини (digital rights), під якими розуміють сукупність загальноновизнаних та інших прав людини у контексті поширення нових цифрових технологій, зокрема, Інтернету³.

На думку О. Синєокова, поняття нових інформаційних технологій визначається як сукупність методів та засобів реалізації інформаційних процесів у різних галузях людської діяльності. Як зазначає науковець, засобами для здійснення цієї діяльності є електронно-обчислювальна техніка, цифрові засоби телекомунікацій, волоконно-оптичні системи зв'язку та передавання інформації, інформаційні нанотехнології, суперкомп'ютерні та Грід-технології, розвиток яких постійно сприяє прогресу інформаційних відносин⁴.

Вирішення сучасних проблем впровадження цифрових технологій у всі сфери життя можливе шляхом успішної інтеграції та використання онлайн-комунікацій, відкритих інновацій, дотримання принципів відкритого доступу, побудови цифрового суспільства. У зв'язку з цим існують думки різних представників суспільства, які стверджують, що цифровізація має бути основним інструментом досягнення стратегічної мети України – забезпечення процвітання, комфорту та якості життя українців на рівні, вищому за середньоєвропейський (50-60%). У 2019 році до ключових цифрових трендів віднесено: напрями розвитку цифрових технологій; відкриті дані, що стають головним джерелом конкурентоспроможності; розвиток сфери інтернету речей (Internet of things, IoT); цифрові трансформації як окремих бізнесів, так і цілих секторів; економіка спільного користування (sharing economy); віртуалізація фізичних інфраструктур IT-систем; штучний інтелект (artificial intelligence, AI); цифрові платформи відкритої науки та відкритих інновацій.

В інтегрованому інформаційному просторі відкритої науки цифрова трансформація є чинником відкритих іновацій, що стало можливим завдяки сучасним способам наукової комунікації, реалізації принципів відкритого доступу до наукового знання і втілення ідей free science. Досвід впровадження веб-платформ відкритого доступу є переконливим у цьому напрямку. До них належать: веб-сайти наукових журналів відкритого доступу; нові типи спеціальних порталів, які поширюють наукову інформацію; відкриті архіви

³ Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 19.

⁴ Синєокий О. В. Високотехнологічне інформаційне право України: навч. посібник для студ. юрид. та неюрид. спец. Х.: Право, 2010. С. 39.

(ArXiv.org, SocArXiv); е-бібліотеки й репозитарії; спеціалізовані соціальні мережі (Academia.edu, ResearchGate); бази даних (OpenDOAR, SHERPA); наукометричні сервіси (Google Scholar Metrics, Altmetrics) та ін.⁵

Термін «цифрові права людини» охоплює два розуміння. У першому йдеться про ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний із використанням цифрових інструментів або має важливу онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху. Таким чином, до цифрових прав відносять такі фундаментальні права як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі як право бути забутим, право на анонімність та право на Ітернет⁶.

Залежно від мети застосування цифрових технологій у праві (збирання, оброблення, зберігання інформації тощо) необхідно розрізняти такі види відповідних технологій: державні електронні реєстри (Єдиний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів тощо); інформаційно-комунікаційні системи (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система); інформаційно-пошукові аналітичні правові системи (інформаційно-правова система «Ліга:Закон», правова система «МЕГА-НАУ» тощо); інформаційні (автоматизовані) системи (Єдиний державний портал адміністративних послуг; Єдина судова інформаційна система тощо); електронні комп'ютерні мережі офіційних веб-сайтів державних органів і органів місцевого самоврядування (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо).

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційногоспільства в Україні»⁷ передбачається впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в державне управління (е-урядування), в охорону здоров'я (е-охорона здоров'я), у культуру (е-культура), в освіту (е-освіта), у науку (е-наука), в охорону навколишнього середовища (е-екологія), у бізнес (е-комерція). Крім того, у Законі України «Про національну програму інформатизації»⁸ додатково вказується на інформатизацію таких сфер як національна безпека й оборона держави, пріоритетні галузі економіки⁹.

⁵ Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / [О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін.] ; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. с. 168, 174.

⁶ Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / [О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін.] ; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. С. 19.

⁷ Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>

⁸ Про Національну програму інформатизації: Закон України від 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

⁹ Берназюк О. О. Напрями застосування та види цифрових технологій у праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(19). 2017. С. 35.

М. Ільницький підкреслює, що використання цифрових технологій у системі державного управління має охоплювати щонайменше чотири сфери: надання державних послуг громадянам та організаціям; доступ до інформації про функціонування органів державного управління; запровадження внутрішнього електронного документообігу між органами державної влади¹⁰.

Вплив цифрових технологій та цифровізація права на державно-економічні та суспільні відносини в Україні є предметом дискусії юристів та наукових співтовариств. Чимало країн світу шукають модель нормативно-правового регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом до цифрових технологій. З огляду на це, основною метою нормативного регулювання є формування нового регуляторного середовища, яке забезпечує сприятливий правовий режим для виникнення та розвитку сучасних технологій¹¹.

З одного боку цифрові технології надають позитивний вплив на здійснення прав людини, відкриваючи нові можливості для їх забезпечення та захисту, а також нові напрямки міжнародного співробітництва у цій сфері. Цифрова революція формує нові права в цифровому просторі Інтернету, інших інформаційно-комунікаційних технологіях, надає нові, часом несподівані аспекти реалізації основних прав і свобод громадянина.

З іншого боку, цифровізація має і негативний вплив, породжуючи нові загрози реалізації правами людини. Особливий негативний вплив має наявність цифрової нерівності між державами і всередині країн, що викликає певною мірою дискримінацію певних груп населення, які не мають якісного доступу до цифрових технологій.

Цифрова трансформація впливає як на теорію, так і на практику прав людини. Вона сприяє появі нових понять та концепцій у галузі прав людини, нових інститутів та механізмів, збагачуючи теорію прав людини та розширюючи коло дослідження та програм навчання з питань прав людини. Безперечно, це знаходить закріплення у міжнародних стандартах та у національному законодавстві, яке має відбивати існуючі тенденції.

Позитивний вплив цифрових технологій на права людини реалізується в тому, що вони відкривають нові можливості для реалізації прав людини як особистих, політичних, соціальних, економічних та культурних.

Цифрові технології пропонують різні джерела інформації – окрім друкованих ЗМІ та телебачення, інформація тепер доступна на офіційних веб-сайтах державних установ і також у соціальних мережах.

Сьогодні більшість інститутів громадянського суспільства почали активно використовувати потенціал цифровізації, щоб отримати краще уявлення про певні питання. Створення сайтів, наявність соціальних мереж дозволяє не тільки отримати

¹⁰ Ільницький М. П. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері публічного управління в Україні: дис. канд. юрид.наук: 12.00.07. Ужгород, 2017. С. 24.

¹¹ Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 9. С. 166.

мувати інформацію, а й висловлювати свою думку щодо того, що відбувається, тобто цифровізація також розширює можливості свободи вираження поглядів.

Цифрові технології також сприяють покращенню взаємодії державних органів з громадянами, що є важливим критерієм оцінки ефективності державної політики у сфері прав людини. Правозахисники можуть збирати інформацію в соціальних мережах. Розслідування у сфері прав людей значно покращено та доповнено супутниковими знімками та системою шифрування комунікацій, що забезпечує більш ефективний моніторинг та аналіз.

Цифрові технології мають також великий вплив на соціально-економічні права людини. Це характеризується наявністю дистанційного навчання, онлайн-курсів навчання в різних сферах, які відкривають багато можливостей для реалізації права на освіту, здобуття не лише базової освіти, а й підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів і створює можливості для роботи в дистанційному режимі і використання гнучкого графіка роботи, що особливо важливо в умовах карантину та пандемії.

Завдяки цифровим технологіям відкриваються найбільші можливості для реалізації культурних прав людини, наприклад, для реалізації права на наукову творчість. Крім того, цифрові технології зміцнюються на міжнародному рівні співробітництво в цій сфері¹².

Основним цифровим правом людини є право на доступ до Інтернету, що забезпечує можливість вільного та безпечного використання цієї мережі. Це право гарантується заборонаю необґрунтованих обмежень доступу до Інтернету та зобов'язанням держав вжити заходів для забезпечення якнайширшого доступу до Інтернету для своїх громадян.

Доступ до інформації про технології та цифрова грамотність також є передумовами для повної реалізації цього права громадян – можливості набути знань та навичок використання Інтернету для задоволення своїх потреб. Право на доступ до Інтернету має базуватися на принципах недискримінації, нейтральності мережі, безпеки та якості обслуговування.

Кожен має право вільно висловлювати свою думку, шукати, отримувати та поширювати інформацію в Інтернеті. Здійснення права на свободу означає, що ніхто не повинен бути примушений діяти або протистояти своїм переконанням. Право шукати та отримувати інформацію не тільки означає, що держава не повинна перешкоджати особі шукати інформацію в Інтернеті, а й має надати доступ до цієї інформації. Право на поширення інформації означає, що особа може вільно висловлюватися, навіть якщо її слова можуть образити людину, але лише якщо вони не порушують закон та права і свободи інших. Свобода слова має бути без цензури, але водночас вона зобов'язує нас не порушувати закон і поважати права інших¹³.

¹² Хамдамова Ф. Вплив цифрових технологій на права людини: позитивний вплив, ризики, тенденції та перспективи розвитку (світовий і національний досвід). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 6 (27), September 2020. С. 116–122.

¹³ Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В. Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 117.

Задля забезпечення права на приватність та захист персональних даних в Інтернеті, країни мають адаптувати своє законодавство до міжнародних стандартів і критеріїв, а саме: збір та обробка персональних даних має здійснюватися за згодою або з інших підстав, чітко визначених законом; персональні дані мають бути зібрані в обсязі, що відповідає меті обробки, яка має бути законною та виправданою; особа має бути належним чином поінформована про обробку її персональних даних та її мету; персональні дані не можуть розповсюджуватися або оброблятися для цілей, відмінних від зазначених та погоджених; безпечне зберігання персональних даних; право на отримання інформації щодо обробки персональних даних; право на відшкодування в разі порушення¹⁴.

Серед усіх прав вплив ІКТ є найбільш помітним щодо громадянських і політичних прав людини, зокрема свободи вираження поглядів, свободи думки і світогляду, права на честь та гідність, права на повагу до приватного та сімейного життя, права брати участь в управлінні державними справами, свободи мирних зібрань та асоціацій, свободи пересування.

Свобода вираження поглядів є зафіксована в усіх міжнародних документах, які містять перелік основних прав людини. Вона є фундаментальним правом, яке з одного боку пов'язане із людською гідністю, свободою думки та автономністю особи, а з іншого – із демократією та справедливим і ефективним публічним управлінням (отже має ознаки і особистого, і політичного права). Свобода вираження поглядів, як правило, включає щонайменше право дотримуватися своїх поглядів, вільно отримувати та поширювати інформацію. Саме цьому праву надається велика увага в межах розгляду на різних рівнях питань розвитку прав людини в умовах інформаційної системи.

Іншими політичними правами, які перебувають під загрозою в умовах інформаційної системи, є право брати участь в управлінні державними справами та право на мирні зібрання і асоціації. Неодмінною умовою реалізації першого є відкрита публічна дискусія і діалог. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, створюючи персоналізований інформаційний простір, разом із поступовим запровадженням у розвинутих країнах персоналізованої політичної реклами та уможливленням різноманітних інформаційних маніпуляцій є потенційним джерелом загроз для цього права. Вже зараз цілий ряд законодавчих заборон (щодо ведення передвиборної агітації, оприлюднення рейтингів) практично не діють в Інтернет-просторі. Отже, забезпечення інформаційних прав громадян у межах права брати участь в управлінні державними справами є актуальною проблемою сьогодення.

Нормативно-правова регламентація формування єдиного інформаційного простору України повинна сприяти гармонійному розвитку інформаційних ресурсів, інформаційних послуг та інформаційного продукту в країні. Важливість проблеми розвитку законодавства у сфері інформації та

¹⁴ Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В. Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 118.

інформаційної безпеки, становлення інформаційного суспільства визначається тією обставиною, що норми законів цієї сфери суттєво впливають на законодавче регулювання відносин суб'єктів у всіх сферах життєдіяльності¹⁵.

Чи не найбільш яскраво простежити вплив інформаційно-комунікаційних технологій на людину і суспільство можна на прикладі права на повагу до приватного і сімейного життя або права на приватність. Право на приватність є, по суті, головним, що забезпечує свободу людини у її негативному розумінні – від втручання ззовні. Підвищена увага до права на приватність в останні десятиліття свідчить аж ніяк не про його вторинність (як, наприклад, і щодо екологічних прав людини), а про те, що ніколи в історії загрози для цього права не були настільки значними.

Наступною групою прав, які необхідно розглянути у вимірі впливу на них інформаційно-комунікаційних технологій, є соціально-економічні і культурні права. Передусім тут потрібно відзначити право на освіту, яке традиційно має і соціально-економічні, і культурні аспекти. Згідно з сучасними концепціями основний акцент робиться на розвиток особистості та стверджується, що освіта повинна продовжуватися усе життя. Отже, з такої точки зору вона вже не тлумачиться виключно у межах традиційних освітніх інституцій, а невіддільно пов'язана із свободою вираження поглядів, правом на доступ до інформації, правом на гідність, правом на власний розвиток тощо. У Загальній декларації прав людини зазначено, що освіта «повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод» (ст. 26 п. 2)¹⁶.

В умовах інформаційного суспільства і глобалізованого інформаційного середовища головною метою у цій сфері є забезпечення рівності доступу до освіти і знань. Діяльність держави повинна бути спрямованою передусім на забезпечення:

- 1) доступу до інформації та знань для усіх груп населення, включаючи жінок, малозабезпечених, мешканців депресивних і відсталих регіонів,
- 2) високого статусу місцевих знань і інформації, поваги до національних і місцевих особливостей та каналів комунікації,
- 3) зміщення фокусу із документів та інформації на людину. У ширшому контексті культурних прав слід також враховувати глобалізаційні процеси, які загалом не сприяють розвитку національних особливостей і мов (крім найбільш поширених) та узалежнюють розвиток освіти і культури від економічних інтересів.

Інформаційні аспекти є важливими і для інших соціально-економічних прав. Наприклад, доступ до інформації і знань є важливою передумовою реалізації трудових прав. Серед колективних прав людини слід відзначити право

¹⁵ Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 203.

¹⁶ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

народів на розвиток, у межах якого вони мають право вільно без втручання розвивати свою систему інформації і засобів масової інформації.

Право на розвиток в інформаційній сфері тісно пов'язане із явищем цифрового розриву. Всупереч оптимістичним прогнозам, розвиток технологій не призвів до ліквідації розривів у розвитку, а швидше сприяв їхньому поглибленню. Цифровий розрив не можна розглядати і долати відірвано, без урахування величезного відставання багатьох країн у економічному, соціальному, інфраструктурному розвитку. Таке відставання не дозволяє населенню цих країн реалізувати більшість своїх інформаційних прав¹⁷.

Таким чином, цифрове поле побудоване на відкритій науці, відкритому доступі до електронних послуг. Воно поступово змінює закони природи та кіберпростору, що стає реальним чинником у суспільних відносинах, реформує традиційні уявлення про шляхи та механізми зберігання, поширення та захисту інформації і забезпечує високий рівень цифровізації промисловості, забезпечує доступ громадян до передових знань, цифрових технологій та інфраструктури.

Ера цифрових технологій дає нові, ширші можливості реалізації прав і свобод людини та громадянина, але в той же час вона створює нові виклики та загрози для забезпечення цих прав і свобод. Цифровізація практично усіх сфер життя призводить в деяких випадках і до негативного впливу, перш за все щодо забезпечення природних, невідчужуваних прав людини, особливо коли мова йде про недоторканність особистого життя¹⁸.

Розвиток конституційних прав людини в світлі технологічних інновацій. формування цифрових прав четвертого покоління прав людини.

Динамічний розвиток інформаційних технологій неодмінно призводить до розвитку цифровізації, що стала активно використовуватись у різних сферах життєдіяльності людини усіх цивілізованих держав сучасного світу.

Своєю чергою, цифровізація внесла незворотні зміни в свідомість майже кожної людини, яка є активним користувачем благ цивілізації. Нині важливими факторами, що впливають на ведення господарської діяльності стають цифрові технології та послуги, серед яких: Інтернет, штучний інтелект та машинне навчання, технології, що ґрунтуються на принципах розподіленого реєстру, «хмарні» комп'ютерні сервіси та обчислення, «розумні» пристрої, віртуальна та доповнена реальність, сучасні біоінженерні технології, системи кібербезпеки, соціальні мережі, цифрові технологічні платформи¹⁹.

¹⁷ Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 20.

¹⁸ Діджиталізація та права людини: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 30.03.2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. С. 97.

¹⁹ Хамдамова Ф. Вплив цифрових технологій на права людини: позитивний вплив, ризики, тенденції та перспективи розвитку (світовий і національний досвід). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 6 (27), September 2020. С. 120. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30092020/7195

В умовах сьогодення, коли увесь світ бореться з пандемією коронавірусної інфекції (COVID-19), ми можемо безпосередньо спостерігати, як новітні цифрові технології допомагають протистояти цій загрозі і підтримувати життя через комунікацію між людьми. За допомогою сучасних пристроїв та платформ електронної торгівлі ми можемо отримати найнеобхіднішу побутову та медичну техніку, а також різні види адміністративних послуг. Водночас платформи відео-та конференцзв'язку дозволяють реалізовувати право на освіту, на працю, на здійснення підприємницької діяльності тощо. Саме тому актуальність правового визначення та класифікації цифрових прав людини зростає в умовах цифрової трансформації суспільних відносин в Україні²⁰.

З розвитком інформаційного суспільства виникло нове покоління прав і свобод – права людини в інформаційному суспільстві, так звані комунікаційні, або ж цифрові права. Оскільки інформаційне суспільство стає реальною дійсністю з розширенням цифрових (інформаційних) технологій, електронних комунікацій, що стали невід'ємною частиною життя людини сучасної цивілізації, необхідно забезпечити права людини в інформаційному суспільстві як на локальному, так і на глобальному рівнях²¹.

Про інформаційні права людство заговорило відносно нещодавно, адже вони закономірно вважаються правами четвертого покоління прав людини. Ці права ще часто відносять до системи віртуальних або цифрових прав.

Четверте покоління пов'язане з певними науковими відкриттями та дослідженнями тих можливостей, яких людство ще не мало. В інформаційній сфері такі права часто пов'язують із появою Інтернету, розвитком ІКТ загалом, появою кардинально нових пристроїв для реалізації своїх потреб, наприклад, технології Інтернету речей (IoT). Інноваційність технологій викликає закономірні питання щодо правового регулювання таких правовідносин, потреби зміни та вдосконалення механізмів забезпечення прав людини, а також виділення нових, які також можуть виступати об'єктом захисту²².

Розвиток цифрового права пов'язаний з можливістю ідентифікації та аутентифікації учасників цифрового обороту не тільки на основі електронно-цифрового підпису, що нині застосовується, але й надання унікального ідентифікатора (ID-номера) кожній фізичній або юридичній особі, а також перспективі – роботу зі штучним інтелектом у разі визнання його у встановленому законом порядку «електронною особою».

Нова цифрова реальність вже сьогодні проявляється у широкому застосуванні високошвидкісного індустріального Інтернету (Internet of Things), інтегрованих промислових мереж та штучного інтелекту, застосування сервісів автоматичної ідентифікації, збору та обробки глобальних баз даних (Big Data),

²⁰ Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 58.

²¹ Софіюк Т. О. Прайвесі і концепція поколінь прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 256.

²² Головка О. М. Цифрова культура та інформаційна культура: права людини в епоху цифрових трансформацій. *Інформація І Право*. 2019. № 4(31). С. 41.

хмарних сервісів та обчислень (cloud computing), «розумних» робототехнічних комплексів (Smart Everything), у розвитку соціальних мереж, різноманітних ІТ-платформ і сервісів у цифровому середовищі.

Н. Верлос наголошує на необхідності створення окремої групи «цифрових прав», яка включає: право на доступ до електронних пристроїв та телекомунікаційних мереж (Інтернет), право на захист персональних даних, право на інформаційне самовизначення (ідентифікацію), право на анонімність, право на забуття, право на вільну передачу та поширення інформації та ін.

На переконання вченої, цифрові права людини – це окрема група прав людини, які пов'язані з використанням та реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв: комп'ютерів, смартфонів тощо²³. До них, зокрема, можна віднести:

1) право на доступ до Інтернету – кожен має право на рівний доступ до безпечної мережі;

2) свобода вираження поглядів онлайн – держава не має права створювати перешкоди особі, які шукає інформацію онлайн, а іноді – повинна сприяти таким пошукам, наприклад, відповідаючи на інформаційні запити громадян²⁴;

3) право на захист персональних даних – кожен має право на приватність онлайн та захист персональних даних в Інтернеті;

4) право на персональну безпеку онлайн – реалізація цього права потребує механізму захисту від протиправних дій, тобто певні державні гарантії захисту від фізичного та психологічного насильства чи домагань, мови нетерпимості, нетолерантності та ворожнечі, дискримінації в онлайн-середовищі; держава має сприяти розвитку та функціонуванню безпечних Інтернет-технологій²⁵;

5) право на цифрове самовизначення – громадянин повинен мати доступ до головних державних сервісів і не зазнавати дискримінації на основі своєї віртуальної активності чи її відсутності.

На рівні ООН було визнано, що право на Інтернет є невід'ємним правом людини, яке необхідно забезпечувати на усіх рівнях, а також зосереджено увагу на його вирішальній ролі у розвитку суспільства, а права, які людина має в офлайновому середовищі, повинні також захищатися і в онлайн-середовищі.

У Німеччині регулювання цифрових прав (на інформаційне самовизначення, на забезпечення цілісності та конфіденційності інформаційно-технологічних систем (ІТ-право), на таємницю листування, пошти і телекомунікацій, на недоторканність житла переважно має так зване «судове походження» рішення Федерального Конституційного суду Німеччини.

²³ Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права* 2020. №2. С. 131.

²⁴ Чалабієва М. Р. Становлення конституційних цифрових прав у інноваційному суспільстві *Конституційні засади розвитку інноваційного суспільства: зб. наук. пр. за матеріалами інтернет-конференції*, (м. Харків, 25 червня 2021 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 64.

²⁵ Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 59.

Франція, здійснюючи поступове тлумачення цифрових прав органом конституційної юрисдикції, усвідомила необхідність прийняття кодифікованого нормативно-правового акта. А саме, Конституційна рада Франції у 2009 р. визнала доступ до Інтернету основоположним правом людини, вказавши, що запропоновані у французькому законі про захист прав інтелектуальної власності в Інтернеті норми щодо можливого автоматичного та позасудового відключення доступу порушників до Інтернету мають бути скасовані. Це стало передумовою прийняття у 2016 році Закону «Про цифрову республіку».

В Італії у 2015 р. парламентом була схвалена Декларація про права в Інтернеті, де у ст. 2 визначається, що доступ до Інтернету є основним правом людини та умовою її повноцінного індивідуального й соціального розвитку, а також закріплюється, що кожен має рівне право на доступ до Інтернету на рівних умовах із технологічно адекватними та сучасними методами, які усувають будь-які економічні та соціальні перешкоди.

В Україні питання визнання права на доступ до Інтернету як окремого права людини є досить дискусійним, немає єдиної позиції щодо можливості регламентувати це право на законодавчому або конституційному рівні. Ті проблеми, які є сьогодні у сфері інформаційних технологій, дозволяють стверджувати, що в Україні доступ до Інтернету все ще не є широкодоступним, якісним та економічно вигідним²⁶.

Пандемія COVID-19 загострила проблему права на доступ до Інтернету, оскільки він залишився фактично єдиним каналом для отримання інформації зі всього світу, а також обмеження чи неможливість реалізації даного права впливає на реалізацію інших конституційних прав, таких як право на освіту, право на участь в управлінні державними справами тощо²⁷.

Йдеться не тільки про порушення права людини на доступ до інформації, а саме таких конституційних прав людини як: рівність усіх громадян (ст. 21), право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 37), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади (ст. 40), право на працю (ст. 43), право на освіту (ст. 53), свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54)²⁸.

Впровадження права на до Інтернету уможливить реалізацію інших невід'ємних прав людини в соціальній, економічній та політичних сферах. З моменту отримання права на доступ до Інтернету людина може повноцінно реалізувати своє право на інформацію, свободу вираження думок та ін. Доступ до

²⁶ Риженко Т. Г. Право на доступ до Інтернету: невід'ємне право людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 65.

²⁷ Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 58.

²⁸ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Інтернету необхідний, зокрема, з метою забезпечення права на охорону здоров'я, на освіту, працю, свободу зібрань, а також права на вільну участь у виборах.

Право на доступ до Інтернету потрібно розглядати як похідне право в рамках інших основних прав, подібних, наприклад, до права на здоров'я чи права на приватне життя²⁹.

Сьогодні Інтернет став одним із засобів реалізації громадянами свого права на свободу вираження поглядів та доступу до інформації, тим самим забезпечуючи громадянам необхідні механізми для участі в діяльності органів державної влади, обговоренні політичних питань та проблем, що становлять загальний інтерес. Він дозволяє кожній людині отримувати доступ до культурних, освітніх, громадських, політичних та інших ресурсів, різноманітних послуг тощо. Саме це дає підстави стверджувати, що право на доступ до Інтернету є фундаментальним правом людини³⁰.

Одним із найважливіших елементів права на захист особистих даних є право бути забутим, суть якого полягає у здатності особи вимагати видалення або знищення інформації, яка її стосується. З широким проникненням у повсякденне життя людства можливостей мережі Інтернету, що містить багато інформації, яку важко систематизувати, відфільтрувати, і насамперед, видалити. Реалізація права на забуття стає особливо актуальною. Це право існує в національних правових системах багатьох країн світу, включаючи ЄС та Україну. Через те, що функціонування Інтернету не підкорюється державним кордонам, заходи, вжиті на національному рівні, не завжди є ефективними. Тому необхідно встановити, чи існують на регіональному та універсальному рівнях гарантії дотримання цього права.

Початок «сучасного» розуміння права на забуття можна зйти у тлумаченні права на захист персональних даних, що бере свій початок з Конвенції «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» 1981 р.³¹, що передбачає для кожного право вимагати виправлення або знищення даних про нього, якщо в процесі обробки такої інформації було порушено норми міжнародного та вітчизняного законодавства³².

До новітніх технологій, які впровадженні або плануються запровадити у системі судочинства, зокрема відноситься штучний інтелект. Рада Європи проводить оцінку та прогнозування впливу цифрових технологій на права людини, демократію та верховенство права, розробляє правові інструменти, щоб люди скористалися перевагами інноваційної практики³³.

²⁹ Риженко Т. Г. Право на доступ до Інтернету: невід'ємне право людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 64, 65.

³⁰ Мукомела І. В. Право на доступ до Інтернету: проблеми визначення та забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 81, 82.

³¹ Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.

³² Славко А. С., Репін Д. А. Механізм реалізації та захисту права на забуття. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 523.

³³ Рада Європи та штучний інтелект. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/home>.

Україна, будучи членом Спеціального комітету зі штучного інтелекту при Раді Європи, приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту. В грудні 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалила Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні³⁴. Натомість значення «штучного інтелекту» в Україні офіційно не розкрито, не визначено його види, принципи використання, межі, умови, порядок застосування тощо. Метою створення штучного інтелекту є копіювання (моделювання) роботи людського мозку (інтелекту, розумової діяльності тощо) за рахунок відтворення когнітивної функції тождних за критеріями, характеристиками і показниками когнітивним функціям людини.

Штучний інтелект – це сукупність методів, способів, технологій і засобів, в тому числі, апаратних та комп'ютерних програм, які реалізують одну, кілька або всі когнітивні функції еквівалентні когнітивним функціям людини³⁵.

Штучний інтелект як один з провідних техногенних винаходів схильний до самооновлення та імітації поведінкових алгоритмів. Передові методи аналізу даних машинного навчання і технологій штучного інтелекту відкрили можливість створення програм, які в процесі самонавчання стають незалежними від свого творця. Такі програми можуть генерувати результати, що не охоплювалися задумом розробника, але стали можливі завдяки узагальнюючій здатності, котра лежить в основі їхнього алгоритму або програмного коду. Проблематика адаптації правового регулювання розвитку штучного інтелекту стосується доцільності заборони наукових розробок у даній сфері. Розуміючи небезпеки некерованого розвитку штучного інтелекту деякі вчені наполягають на забороні відповідних досліджень та контролі за поширенням технологій настільки суворим як в атомній енергетиці. Попри ризик небезпек, абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою, правове регулювання в даній сфері має забезпечувати стимулювання соціально-ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією³⁶.

Використання штучного інтелекту зачіпає багато аспектів прав людини. Таким чином, можна прийти до висновку, що використання цих алгоритмів може негативно вплинути на реалізацію та охорону окремих прав людини.

Конституційні гарантії захисту цифрових прав людини в Україні

Сучасне українське суспільство є інформаційним, оскільки кількість, якість та ступінь використання інформації стають чинниками, що визначають рівень розвитку держави й суттєво впливають на її статус у світовому співтоваристві.

³⁴ Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

³⁵ Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Принципи штучного інтелекту в правосудді України. *Цивілістика*. 2021. № 2. С. 18–24.

³⁶ Берназюк О. О. Напрями застосування та види цифрових технологій у праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(19). 2017. С. 36.

Становлення й розвиток інформаційних основ соціуму припускає наявність сукупності передумов, що забезпечують його відтворення й розвиток. Неодмінною умовою цього виступає правовий захист інформаційних прав та свобод людини й громадянина, які мають як юридичну, так і загально соціальну значущість та надають можливість забезпечувати взаємно необхідні відносини громадянина й держави³⁷.

На думку І. Забари, проблема захисту прав людини в інформаційному суспільстві ускладнюється такими чинниками: складність визначення інформаційного суспільства, наявність у ньому негативних аспектів, що можуть загрожувати правам людини, невизначеність масштабного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на людину та її права, відсутність загальноприйнятого визначення інформаційних прав, необхідність реалізації принципу поваги прав і свобод людини³⁸.

Проблема захисту інформаційних прав, встановлення чіткого механізму їх реалізації актуальна тим, що за допомогою свого здійснення вони знаходять дієвість і реальність, забезпечуючи тим самим їх, володіючи можливістю задоволення різних інтересів. Дослідження особливостей механізму захисту інформаційних прав дозволяє виявити ключові проблеми в реалізації правових норм, регулюючих відповідні суспільні стосунки, та виробити шляхи удосконалення чинного законодавства з питань пошуку, здобуття, передачі, створення і поширення інформації³⁹.

Інформаційна безпека стає однією з гарантій прав людини та громадянина в інформаційній сфері. Під гарантіями прав людини та громадянина розуміють систему умов, засобів і способів, за допомогою яких забезпечуються рівні можливості для здійснення, забезпечення охорони і захисту прав людини та громадянина⁴⁰.

Основною нормативно-правовою базою правового захисту інформаційних прав громадян є Закон України «Про інформацію»⁴¹ та Цивільний кодекс України⁴².

³⁷ Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В. Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 73.

³⁸ Забара І. Захист прав людини у інформаційному суспільстві: концептуальні підходи в науці міжнародного права. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві: матеріали науково-практичної конференції* (1 квітня 2016 р., м. Київ) / упорядн.: В. Фурашев, С. Петряєв. Київ : НДІП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, НТУУ «КПІ», 2016. С. 24.

³⁹ Настюк В. Я., Белевцева В. В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 21.

⁴⁰ Єсімов С., Сопільник Р., Ковалів М., Скриньковський Р. Гарантії прав людини та громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Traektoriâ Nauki. Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 5. С. 1010.

⁴¹ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

⁴² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Закон України «Про інформацію» в ст. 2 називає основні принципи інформаційних відносин, до яких належать гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією, достовірність і повнота інформації, свобода вираження поглядів і переконань, правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя. У ст. 4 Закону визначено коло суб'єктів інформаційних відносин: фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень, а також об'єкт інформаційних відносин – інформація⁴³.

Сучасний розвиток суспільних відносин вимагає вироблення нового судочинства – інформаційного. Це весь комплекс процесуальних дій (подання заяв, скарг, прийняття рішень учасниками процесуальних дій, перегляд рішень, порядок виявлення, розслідування злочинів, передачі матеріалів кримінальних справ до суду тощо), пов'язаних з порядком розгляду та вирішення судом справ щодо спорів, які виникають з інформаційних правовідносин та правовідносин, зумовлених процесами забезпечення обороту інформації. Ефективність інформаційного судочинства залежить не лише від системи судоустрою та спеціалізації суддів, але і від системи законодавства в інформаційній сфері та його термінологічного апарату⁴⁴.

Як було сказано раніше, інформаційні права і свободи в Україні гарантуються Конституцією України та детально регламентуються інформаційним законодавством. В Конституції України зазначено, що кожний має право будь-якими, не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Отже, засоби захисту прав та свобод людини і громадянина, в тому числі інформаційні, можуть бути класифіковані як судові, адміністративні і державні⁴⁵.

Так, право громадян на судовий захист закріплене в ст. 10 Загальної декларації прав людини⁴⁶ та у ст. 55 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб⁴⁷. При зверненні в суд людина може спиратися на положення Конституції України, норми якої є нормами прямої дії.

Адміністративна форма захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина передбачає розгляд звернень громадян до вищих органів державної

⁴³ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

⁴⁴ Фурашев В. М., Солончук І. В. Інформаційне право: інформаційне судочинство. *Право та державне управління*. 2019. № 3(36). Том 1. С. 241–251.

⁴⁵ Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В. Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 74.

⁴⁶ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

⁴⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

влади, органів місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 40 Конституції України, кожна людина має право направляти індивідуальне або письмове звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових і службових осіб⁴⁸.

Щодо державного захисту прав та свобод людини і громадянина, включаючи й інформаційний, такий захист здійснюється через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, про який йшлося вище.

Отже, правовий механізм захисту прав і свобод охоплює всі можливі дії щодо захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, що відрізняє відповідну категорію від поняття «механізм реалізації людиною права на захист», яке, у свою чергу, позначає одну зі складових правового механізму захисту прав і свобод, сутність якої полягає у цілеспрямованій діяльності людини щодо відновлення становища, що існувало до порушення конкретного права особи⁴⁹.

Також в Україні забезпечення інформаційної безпеки як мета обмеження прав людини в Конституції України у частині 3 статті 34, згідно з якою здійснення прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання роголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримки авторитету і неупередженості правосуддя⁵⁰.

Отже, нормативно-правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні є частиною правового механізму відповідних прав і свобод. Він виражається у встановленні у вітчизняному законодавстві інформаційних прав і свобод людини й громадянина. Одним із найважливіших компонентів такого нормативно-правового механізму захисту інформаційних прав і свобод людини й громадянина в Україні є їхні гарантії, зміст яких у міжнародно-правових актах та в національному законодавстві є практично ідентичним, хоча підстави можливого обмеження інформаційних прав і свобод за міжнародними стандартами можуть не збігатися з тими, що визначені в національному законодавстві⁵¹.

Зміцненню в Україні цілісного механізму захисту прав і свобод людини, такого, що відповідає новітнім викликам і загрозам інформаційній безпеці, перешкоджають наступні чинники, які склалися на практиці, зокрема такі як корпоративний опір носіїв влади незалежній правозахисній діяльності, проблеми свободи ЗМІ, відсутність належного рівня правової інформованості в суспільстві і неконструктивне

⁴⁸ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴⁹ Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В.Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. С. 49.

⁵⁰ Єсімов С., Сопільник Р., Ковалів М., Скриньковський Р. Гарантії прав людини та громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Traektoriâ Nauki. Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 5. С. 1012.

⁵¹ Ткачук Н.І. Правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Вип. 49. Том 2. С. 84.

суперництво між суб'єктами правозахисної діяльності, що мають єдину або різну правове походження. Подолання деструкції такої конкуренції – найбільш складно вирішуване завдання, оскільки цього не можна досягти простим велінням⁵².

Правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина поділяється на нормативно-правовий та організаційно-правовий. Нормативно-правова форма виражається в ухваленні нормативно-правових актів або у внесенні до існуючих нормативно-правових актів таких змін, які можуть сприяти здійсненню захисту інформаційних прав людини і громадянина. Натомість організаційно-правова форма виражається в діяльності державних органів, що беруть участь у процесі захисту прав інформаційних прав людини і громадянина на території України⁵³.

Отже, як на національному, так і на міжнародному рівні розвивається кілька паралельних систем захисту прав людини. З одного боку, це формальні механізми, утворені на основі національного права та міжнародних договорів (таких як конституції відповідних держав та Європейська конвенція прав людини), з іншого – це фундаментальні принципи, які не допускають винятків чи застережень. Поступове визнання принципів права джерелом права як у формально-юридичному, так і ідеологічному розумінні сприяє більш широкому застосуванню їх поряд з іншими основними джерелами права, особливо у сфері захисту прав людини. Тобто розвиток міжнародного права, зокрема і завдяки діяльності Європейського Суду з прав людини, відбувається у напрямку надання нормам права, що регулюють права людини, у тому числі інформаційні, статусу загальнообов'язкової норми міжнародного права⁵⁴.

В Україні було створено рекомендації щодо посилення захисту прав людини онлайн. Таким чином, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини як посадовій особі, що забезпечує парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, доцільно розробити і впровадити систему моніторингу й оцінки стану забезпечення цифрових прав людини.

Верховній Раді України (Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики, Комітету з питань цифрової трансформації та іншим комітетам, предмет відання яких стосується питань державної політики у сфері інформації, інформаційної безпеки та інформаційних технологій) – ініціювати діалог з експертами з прав людини та адвокатами щодо законодавчих та інших ініціатив щодо врегулювання суспільних відносин в Інтернеті, шляхом створення робочої

⁵² Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 22.

⁵³ Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 23. URL: http://ipri.org.ua/sites/default/files/nvybvvpzips_14_2_2015.pdf

⁵⁴ Войтович П.П. Захист інформаційних прав людини в контексті практики Європейського суду з прав людини *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15.09.2012 р.)*; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 445.

групи чи робочих зустрічей, запобігання порушенням прав людини при розробці та реалізації таких ініціатив та вироблення чіткої концепції регулювання відносин, пов'язаних із поширенням інформації в Інтернеті.

Кабінету Міністрів України (Міністерству юстиції України, Міністерству внутрішніх справ України та ін.) – переглянути/розробити та включити до навчальних програм, програм перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та працівників правоохоронних органів окремих предметів з питань розвитку інформаційних технологій та забезпечення прав людини в онлайн-середовищі.

Національній школі суддів України – включити тренінги з питань розвитку інформаційних технологій та забезпечення прав людини в онлайн-середовищі до обов'язкових програм підготовки суддів.

Міністерству освіти та науки України – розробити та забезпечити впровадження в шкільні освітні програми обов'язкових компонентів інтернет- та медіа-грамотності. Забезпечити включення відповідних компонентів у програми підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників⁵⁵.

Персональні дані та особиста інформація кожної людини, яка користується інтернетом, майже завжди не достатньо захищені.

Дослідниця О. Максименюк підкреслює, що найперше, що може зробити держава – це вести просвітницьку діяльність. На її думку, людям потрібно дати розуміння, як працюють нові закони, що стосуються захисту персональних даних. Також чинний закон про захист персональних даних не відповідає вимогам та викликам, які існують сьогодні. Крім цього, держава має постійно посилювати кібербезпеку. За словами експертки, в Україні мають бути чітко сформульовані правила й критерії відбору підрядників, які займаються розробкою застосунків, сайтів, реєстрів, платформ, що їх наразі активно запускають у державі. Вона наголошує, що досить часто подібні тендери виграють компанії, які не мають достатнього рівня компетенції та фахівців, щоб забезпечити високий захист розробленого продукту. На думку юристки, це стається через відсутність чітких критеріїв відбору таких підрядників⁵⁶.

Отже, реальне вдосконалення системи захисту інформаційних прав і свобод людини та громадянина в Україні є можливим при виявленні закономірностей функціонування, тенденцій розвитку, проблем правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина, посилення його окремих складових та інституцій. Зокрема, слід врахувати, що правовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина містить організацію та власне нормативно-правову складову, відтак за своєю суттю має організаційно-правовий характер.

Як зазначає Н. Ткачук, вирішенню низки актуальних проблем функціонування правового механізму захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина сприятиме оптимізація державної форми захисту прав і

⁵⁵ Права людини онлайн: Порядок денний для України / В. Володовська, М. Дворовий Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. С. 7.

⁵⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3316842-cifrova-identichnist-ludini-ak-ii-zahistiti.html>

свобод шляхом введення посади інформаційного омбудсмена з використанням іноземного досвіду, а також запровадження чітких критеріїв обмеження інформаційних прав і свобод шляхом закріплення принципів такого обмеження, які виключають розширювальне або неоднозначне тлумачення⁵⁷.

Висновки. У нинішніх цивілізаційних умовах цифрова трансформація впливає як на усталену концепцію прав людини, так і безпосередньо на практику їх реалізації. Це сприяє появі нових теорій у сфері прав людини, інститутів і механізмів їх правового регулювання, гарантій забезпечення, позитивно відображаючись на практичній стороні реалізації, охорони та захисту нового покоління прав людини. Це повинно бути закріплено в міжнародних стандартах і національному законодавстві, що має відображати існуючі тенденції.

Цифрові технології позитивно впливають на реалізацію прав людини, відкриваючи нові можливості для їх захисту та захисту, а також нові напрямки міжнародного співробітництва в цій сфері. Цифрова революція формує нові права в цифровому просторі Інтернету, інших інформаційно-комунікаційних технологій, надає нові, часом несподівані аспекти реалізації основних прав і свобод громадян. Позитивний вплив цифрових технологій на права людини реалізується в тому, що вони відкривають нові можливості для реалізації прав людини як особистих, політичних, соціальних, економічних та культурних.

Сьогодні більшість індивідів та інститутів громадянського суспільства почала активно використовувати потенціалом діджиталізації. Створення веб-сайтів, наявність соціальних мереж дозволяє не тільки отримувати інформацію, а й висловлювати свою думку щодо того, що відбувається, тобто цифровізація також розширює можливості свободи вираження поглядів.

З іншого боку, цифровізація має негативний вплив, створюючи нові загрози правам людини. Особливо негативно впливає існування цифрової нерівності між країнами та всередині них, що певною мірою дискримінує певні групи населення, які не мають якісного доступу до цифрових технологій.

Про інформаційні (цифрові) права, які відносяться до четвертого покоління, людство заговорило відносно недавно. Термін «цифрові права людини» охоплює два значення: у першому йдеться про всі ті права, здійснення та захист яких сьогодні тісно пов'язаний із використанням цифрових інструментів або має значну онлайн-складову; у другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху. До цифрових прав відносяться такі фундаментальні права людини, які є важливими в інформаційних відносинах: свобода вираження думки і слова, право на приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, а також такі як право бути забутим, право на анонімність, право на користування мережею Інтернет тощо.

⁵⁷ Ткачук Н.І. Правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Вип. 49. Том 2. С. 84.

Інформаційні права людини в Україні загалом гарантуються Конституцією України та регулюються окремими нормами інформаційного законодавства. У Конституції України зазначено, що кожен має право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом способами. Таким чином, засоби захисту прав і свобод людини і громадянина, у тому числі інформації, можна класифікувати як судові, адміністративні та державні.

Залежно від призначення цифрових технологій у праві (збирання, оброблення, зберігання інформації тощо) необхідно розрізняти такі види відповідних технологій: державні електронні реєстри (Єдиний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів тощо); інформаційно-комунікаційні системи (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система); інформаційно-пошукові аналітичні правові системи (інформаційно-правова система «Ліга:Закон», правова система «МЕГА-НАУ» тощо); інформаційні (автоматизовані) системи (Єдиний державний портал адміністративних послуг; Єдина судова інформаційна система тощо); електронні комп'ютерні мережі офіційних веб-сайтів державних органів і органів місцевого самоврядування (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо).

Проблема захисту прав людини в інформаційному суспільстві ускладнюється такими факторами: складністю визначення інформаційного суспільства, наявністю негативних аспектів, які можуть загрожувати правам людини, невизначеністю широкомасштабного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на людину та ін. його права, повага до прав і свобод людини.

ВИСНОВОК. Інформаційна безпека стає однією з гарантій прав людини і громадянина в інформаційній сфері. Під гарантіями прав людини і громадянина розуміють систему умов, засобів і способів, за допомогою яких забезпечуються рівні можливості для реалізації, забезпечення захисту та захисту прав людини і громадянина.

Правовий механізм захисту інформаційних прав і свобод людини і громадянина поділяється на нормативно-правовий та організаційно-правовий. Нормативно-правова форма виражається у прийнятті нормативно-правових актів або у внесенні до існуючих нормативно-правових актів таких змін, які можуть сприяти здійсненню захисту інформаційних прав людини і громадянина. Натомість організаційно-правова форма виражається в діяльності державних органів, які займаються захистом інформаційних прав людини і громадянина на в Україні.

В Україні було створено державний механізм щодо посилення захисту прав людини онлайн, до якого, зокрема, входять Уповноважений Верховної Ради з прав людини; Верховна Рада України (Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики, Комітету з питань цифрової трансформації та іншим комітетам, предмет відання яких стосується питань державної політики у сфері інформації, інформаційної безпеки та інформаційних технологій); Кабінет Міністрів України (який координує роботу центральних органів виконавчої влади у цій сфері – Мін'юсту, МВС та ін.).

References:

1. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права* 2020. №2. С. 129–132. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.21
2. Берназюк О. О. Напрями застосування та види цифрових технологій у праві. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 4(19). 2017. С. 34 – 38.
3. Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 18–23.
4. Синєокий О. В. Високотехнологічне інформаційне право України: навч. посібник для студ. юрид. та неюрид. спец. Х.: Право, 2010. 360 с.
5. Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України : монографія / [О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін.] ; за ред. С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2019. 184 с. URL: [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20\(10\).pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Strizhkova19Mono/Strizhkova19Mono%20(10).pdf)
6. Разметаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління: Збірник наукових праць*. 2020. С. 18–23. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2>
7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>
8. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Льницький М. П. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері публічного управління в Україні: дис. канд. юрид.наук: 12.00.07. Ужгород, 2017. 215 с.
10. Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 165–169. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.27>
11. Хамдамова Ф. Вплив цифрових технологій на права людини: позитивний вплив, ризику, тенденції та перспективи розвитку (світовий і національний досвід). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 6 (27), September 2020. С. 116–122. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30092020/7195
12. Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах: *Матеріали другої науково-практичної конференції* (м. Київ, 21.05.2020 р.) / Упор.: С. О.Дорогих, В. Ф.Фурашев, В. Г.Пилипчук, О. В. Петришин. Київ, 2020. 376 с.
13. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави у системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200-203. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2927/1/%d0%b3%d0%b0%d0%b2%d1%80%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d1%86%d1%96%d0%b2.pdf>DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/52>
14. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
15. Діджиталізація та права людини: *збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Хмельницький, 30.03.2021 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2021. 395 с.
16. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 58–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12>.
17. Софіюк Т. О. Прайвесі і концепція поколінь прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 255–258. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.46
18. Головка О. М. Цифрова культура та інформаційна культура: права людини в епоху цифрових трансформацій. *Інформація І Право*. 2019. № 4(31). С. 37–44. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4\(31\).196663](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4(31).196663).

19. Чалабієва М. Р. Становлення конституційних цифрових прав у інноваційному суспільстві *Конституційні засади розвитку інноваційного суспільства: зб. наук. пр. за матеріалами інтернет-конференції*, (м. Харків, 25 червня 2021 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 61-65.
20. Риженко Т. Г. Право на доступ до Інтернету: невід’ємне право людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 64–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/12>.
21. Мукомела І. В. Право на доступ до Інтернету: проблеми визначення та забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 77-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_4_9
22. Конвенція про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_326.
23. Славко А. С., Репін Д. А. Механізм реалізації та захисту права на забуття. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 522–525. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/130>.
24. Рада Європи та штучний інтелект. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/home>.
25. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
26. Кармаза О. О., Федоренко Т. В. Принципи штучного інтелекту в правосудді України. *Цивілістика*. 2021. № 2. С. 18–24. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.3>
27. Забара І. Захист прав людини у інформаційному суспільстві: концептуальні підходи в науці міжнародного права. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві: матеріали науково-практичної конференції* (1 квітня 2016 р., м. Київ) / упорядн.: В. Фурашев, С. Петряєв. Київ : НДІП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, НТУУ «КПІ», 2016. С. 24–29.
28. Настюк В. Я., Белевцева В. В. Правовий захист інформаційних прав і свобод людини в Україні: проблеми та перспективи. *Інформація і право*. 2015. № 2(14). С. 20–25. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/nvybvvpzips_14_2_2015.pdf
29. Єсімов С., Сопільник Р., Ковалів М., Скриньковський Р. Гарантії прав людини та громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Traektorîa Nauki. Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 5. С. 1008–1016. DOI: 10.22178/pos.34-6
30. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
31. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
32. Фурашев В. М., Солончук І. В. Інформаційне право: інформаційне судочинство. *Право та державне управління*. 2019. № 3(36). Том 1. С. 241–251. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3\(30\).194799](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.3(30).194799)
33. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
34. Ткачук Н.І. Правовий механізм захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія ПРАВО. Вип. 49. Том 2. С. 82–85. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/711817.pdf>.
35. Войтович П.П. Захист інформаційних прав людини в контексті практики Європейського суду з прав людини *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 15.09.2012 р.); НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 438-448.
36. Права людини онлайн: Порядок денний для України / В. Володовська, М. Дворовий Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с.
37. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3316842-cifrova-identichnist-ludini-ak-ii-zahistiti.html>